

Vijf boerderijtjes op de Grote Witrijt gaan in vlammen op nadat een krankzinnige vrouw haar kraambed in brand steekt (1762) *

door Ad Tilborghs, augustus 2017

Gebroken zeis.

In de middag van 21 juli 1762 breekt Willem Kusters zijn zeis. Hij wil naar huis, een boerderijtje op de Grote Witrijt, een gehucht onder Bergeijk, teruggaan om een andere te halen. Zijn vrouw Cornelia Dirk Joosten, die samen met hem op het land aan het werk is, wil daar niet van weten en biedt aan een nieuw werktuig te gaan halen. Thuisgekomen stuurt zij haar zoontje naar de buren om een zeis te lenen. Intussen steekt zij met een brandend stuk hout een bedstede in brand. Kort na haar terugkeer op het veld roept het kind dat er brand is uitgebroken, maar niemand blijkt nog in staat de woning te redden. Met het huis van de familie Kusters gaan ook nog vier naburige huizen, enige schuren, schaapskooien, schoppen en een bakhuis in vlammen op.

De brand wordt gesticht in de woning van Wilhelmus Bartel Kusters (Costers, Custers). Hij is in 1749 getrouwd met Cornelia Theodorus Joosten. Het eerste kind is in 1751 gedoopt. Daarna volgen nog doopsels in 1753, 1757 en 1759. Het vijfde kind wordt als Catharina gedoopt op 31 januari 1762. De vier andere ongelukkige eigenaren zijn: De kinderen van Jan Wouter Hermans, waarvan enige van hun in Duitsland wonen; Pero Smets; Jan Hendrik Schoonen en Baltus Tilborgs.

In de boeien geslagen.

Cornelia is intussen weggevlucht en blijft enige dagen onvindbaar. Dan treffen de zoekende buurtgenoten haar aan in een stal van een van de boerderijen van het buurtschap. Ze nemen haar mee en binden haar vast aan een boom. Daar blijft zij onder voortdurend toezicht van enige boeren. Tenslotte komt een zwager haar losmaken en deze neemt haar mee naar zijn huis in de naburige Weebosch. Daarvandaan weet zij nogmaals te ontsnappen, maar zij wordt gegrepen en nu binnenshuis vastgebonden. Echtgenoot, familie, buren weten niet wat ze verder moeten beginnen. Pas enige dagen na de brand gaan de vorster, de bedeljager en twee schepenen van Bergeijk naar de Weebosch om zich op de hoogte stellen. Ze treffen er Cornelia gebonden aan en bevelen de bedeljager haar te boeien met speciaal voor dat doel meegebrachte boeien, die aan een kram in de muur worden vastgemaakt.

“Er was iets.”

De verwarde vrouw beweert bij die gelegenheid dat zij niet het hele huis, maar uitsluitend de bedstede had willen verbranden, omdat *‘er iets in was’*. De arme boeren vragen de schepenen wat zij nu verder moeten doen, waarop de schepenen hen adviseren naar de stadhouder van de kwartierschout van Kempenland in Valkenswaard te gaan. Zelf zeggen zij geen tijd te hebben om mee te gaan. Kort daarna komen de schepenen tot het besef dat ze de boeren verkeerd hebben geïnformeerd. Brandstichting is in die tijd een van de meest tot verbeelding sprekende criminele delicten waarvoor niet de kwartierschout of zijn stadhouder bevoegd is maar de hoogschout van de Meierij van 's-Hertogenbosch. De kwartierschout en de schepenen van Bergeijk mogen slechts recht spreken in civiele zaken en over enige lichte delicten.

Naar Antwerpen.

In augustus 1762 dienen enige familieleden en buren een rekwes in bij de schepenen van Bergeijk waarbij zij beweren dat de vrouw krankzinnig is en waarin zij vragen om een autorisatie tot opsluiting, ter voorkoming van nog meer onheil. Die autorisatie wordt binnen een week verleend en Willem Kusters, de echtgenoot van de brandstichtster, en Gerrit Ivo, een boerenknecht die goed bekend was in Antwerpen, brengen Cornelia naar deze stad. Zij laten haar achter bij een plaatselijke herbergier tegen een kostgeld van vijf stuivers per dag. Omdat de familie Kusters armlastig is, is voor dit doel in Bergeijk een collecte gehouden die vijfendertig gulden heeft opgebracht. Wellicht hebben

beide mannen van de schepenen een aanbeveling voor het tuchthuis in Antwerpen meegekregen, maar daar hebben zij haar dus niet ondergebracht. Volgens getuigenissen van diverse buurtgenoten is Cornelia even later weer terug in Bergeijk, waarschijnlijk ondergebracht bij familie.

Intussen ontstaat er discussie tussen de instanties die in deze zaak bevoegd zouden kunnen zijn. De hoogschout volgt aanvankelijk de criminele procedure en verzoekt de schepenen van Bergeijk om een formeel arrestatiebevel tegen Cornelia. Zij heeft nu eenmaal bekend de brand opzettelijk en moedwillig te hebben gesticht waarmee haar strafbaarheid vast staat. Het is dan al december 1762. De schepenen van Bergeijk honoreren dit verzoek niet omdat nog geen rekening is gehouden met haar geestesgesteldheid. Het is in Bergeijk inmiddels duidelijk dat de vrouw een gevaar is voor zichzelf en anderen, doch dat strafvervolgning niet de aangewezen weg is.

Niet 'boos en quaedaardig' .

Op 14 februari 1763 wordt op verzoek van de hoogschout een aantal inwoners van Bergeijk over deze kwestie ondervraagd. Alle getuigen kennen Cornelia al een aantal jaren en enkele zelfs al van kindsbeen af. Aan hen wordt gevraagd of Cornelia 'boos en quaedaardig' van aard is, of zij bij haar enige krankzinnigheid hebben bespeurd en zo ja, wanneer zij die dan bemerkt hebben en waaruit deze gebleken is. Hierop antwoorden de getuigen dat zij vóór Lichtmis 1762 (dus vóór 2 februari) nooit iets dergelijks hebben bespeurd, doch dat Cornelia omstreeks Lichtmis bevallen is (*van Catharina, gedoopt op 31 januari 1762*) en sindsdien wonderlijke praat uitslaat alsof zij krankzinnig is. Ook hebben sommige getuigen gezien dat zij haar kleren stukscheurde en haren uit haar hoofd rukte.

De kosten.

De hoogschout mag op grond van deze verklaringen de vrouw voorlopig gijzelen en haar daartoe naar de Gevangenpoort in 's-Hertogenbosch over brengen waar ze achter de tralies verdwijnt. Dat in afwachting van een besluit of ze al dan niet naar een Zinnelooshuis moet worden overgebracht. Ruim anderhalf jaar zijn verstreken sedert de door haar gepleegde brandstichting. In deze periode zijn er enerzijds problemen geweest met betrekking tot de gevolgde procedure of juist het ontbreken ervan, anderzijds met de financiële gevolgen van het besluit Cornelia te laten opnemen. Zo is er onenigheid over de vraag wie voor de kosten van haar opsluiting moest opdraaien. Aanvankelijk het dorp Bergeijk omdat de familie Kusters armlastig was. De Bergeijkse regenten wenden zich nu tot de Staten-Generaal met het verzoek de kosten ten laste te laten komen van het Kwartier Kempenland, omdat hun dorp een van de armste dorpen van de Kempen is. De Staten-Generaal op hun beurt verwijzen na ampel beraad deze kwestie weer terug naar een lagere overheid die de knoop maar moest zien door te hakken. Uiteindelijk wordt op 31 augustus 1763 besloten dat de regenten van Bergeijk Cornelia binnen het ressort van de Republiek mochten laten opnemen in een particulier huis of, zo zich daartoe een geschikte gelegenheid voordeed, in een publiek tuchthuis te doen opnemen. De kosten ervan zouden ten laste komen van het Kwartier.

Reinier van Arkel.

Op 1 februari 1764 wordt Cornelia eindelijk opgenomen in het gesticht Reinier van Arkel te 's-Hertogenbosch. De geschiedenis van deze instelling gaat terug tot 1439, het jaar waarin de koopman Reinier van Arkel overlijdt. In zijn testament geeft hij aan dat zijn vermogen moet worden bestemd voor de bouw van een gasthuis voor zes 'arme sinnelose mensen'. Het huis wordt in 1442 opgericht en bestaat nog steeds als psychiatrische instelling. Reinier

van Arkel is daarmee nu de oudste psychiatrische instelling van het land. In de tijd van Cornelia verblijven de krankzinnigen in gesloten cellen of kooien met een etensluikje in de deur en een gat in de vloer bij wijze van toilet. Soms worden zij met ijzeren kettingen of leren riemen vastgelegd. Tot

omstreeks 1800 blijft de medische verzorging beperkt tot lichamelijke klachten. Aan psychische problemen wordt geen speciale aandacht besteed. 'Razende gekken' – zo dacht men – zouden genezen door afstraffing en opsluiting in een cel. Om de kosten van nieuwbouw te bestrijden, werden loterijen georganiseerd. Ook werd het publiek – tegen betaling – in de gelegenheid gesteld op zondagmiddag een kijkje te nemen in het dolhuis en zich te vergapen aan de gekken. In Reinier van Arkel werd het 'gekken kijken' in 1809 afgeschaft.

Baltus Tilborgs

Eén van de slachtoffers van de brandstichting was Baltus (Bartel, Baltasar) Tilborgs. Hij is met zijn tweelingbroer Johannes gedoopt op 22 april 1708, als zonen van Frans Marcelis Tilborgs en van Alegonda Hermans. Baltus trouwt op 3 maart 1737 met Maria Hoemands. Zij zijn kinderloos gebleven.

Ruim een half jaar na de brand, op 5 februari 1763, verkoopt Maria Janse Hoemans op eigen titel maar gehuwd met Baltus Tilburghs aan Godefridus Heuvelmans molenaar te Bergeijk haar goederen op de Witrijt. Het gaat om een huisplaats, hof en aangelag en nog een aantal beemden en akkers aldaar. Uit de verkooppeningen moeten 370 gulden verhaald worden die de familie Hoemands nog schuldig is aan Hendrik Heuvelmans, de vader van de molenaar. De verkoop brengt 370 gulden op. Op dezelfde dag verhuurt Godefridus Heuvelmans aan Bartel Tilburgs de eerder aangekochte goederen *welke verhuurde huijsinge den verhuurder aanneemt en gelooft binnen den teijt van drie maanden te sullen opbouwen en in behoorlijke staat van wooninge te sullen stellen en leveren, en sulx geduurende het leeven van den voorn: baltus tilborgs en maria jansen hoemands zijne huijsvrouw, sijnde de voorn: huure geschiet voor eene somme van sestien gulden jaarlijx, eerstmaal te betalen half maart des jaars van 1764.*

In 1781 komen we Bartel Tilburgs voor het laatst tegen. Godefridus Heuvelmans is inmiddels overleden en de weduwe Marjanna Riddier Lommelaars verkoopt de goederen op de Grote Witrijt, *expresselijk gereserveerd ten behoeve van bartel tilburgs de huurder van voorschr huijsinge en goederen het vrij gebruik en woninge van de voorschr huijsinge en goederen volgens huurceduul gemaakt tussen wijlen voorn godefridus heuvelmans en bartel thilburghs d.d. 5-2-1763, huurder moet alle reparaties doen, jaarlijks 16 gulden huur...*

* Dit artikel is gebaseerd op de bijdrage van Th. E. A. Bosman en B.C.M. Jacobs in het Noordbrabants historisch jaarboek 1984, pag. 96-114, onder de titel: Mededogen of straf? De gevolgen van een Bergeijkse kraambedpsychose in de achttiende eeuw.